

*Поляренко В. С.,**аспірант кафедри загального мовознавства та класичної філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА КУЛЬТУРИ НАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню явищ менталітету та ментальності, їх ролі у розвитку та становленні національної культури, їх взаємозв'язку. Також узагальнюються наукові думки дослідників щодо паралельного існування цих термінів та їх важливості при дослідженні етносу.

Ключові слова: мова, менталітет, ментальність, культура нації, духовна культура народу.

Постановка проблеми. Внутрішня організація етносу є явищем функціонального розподілу сфер життєдіяльності між членами національної спільноти. Комунікативним засобом здійснення такого розподілу виступає мова. Мова і національний менталітет співвідносяться як форма і зміст національної культури. У мові виявляється національний менталітет, який найбільшою мірою пояснює потребу в існуванні окремої національної мови. При цьому національний менталітет, найвиразніше відбитий мовою, є основою національної самоідентифікації кожної людини [10].

Дослідженням значень термінів «менталітет» займалися досить довгий час А.М. Гуревич, Л.М. Гумільов, І.Я. Лисий, О.В. Нельга, В.П. Храмова. Але вперше питання менталітету було порушено французькими дослідниками М. Блоком та Л. Февром. Але сьогодні дійти до єдиної думки неможливо, тому доцільним вважається розглянути різні точки зору на дослідженні проблеми взаємозв'язку понять ментальності та менталітету та їх значення у цілому для розвитку національної культури.

Мета дослідження – розгляд та встановлення двох термінів: «менталітет» та «ментальність», щоб виявити ознаки їх взаємоіснування, взаємодії та надзвичайної важливості для розвитку нації та національної мови і духовної культури.

Виклад основного матеріалу. Поняття «менталітет» зафіксовано у словниках, проте тлумачення є здебільшого дискусійними. Однією зі складових менталітету є ідентичність, яка виявляється у здатності людей наділяти однаковими значеннями одні й ті ж явища об'єктивного і суб'єктивного світу, тобто тотожним чином їх свідомо інтерпретувати і виражати одними й тими ж символами.

Термін «менталітет» був введений у науковий обіг французькими вченими Марком Блоком та Люсьєном Февром, котрі розробляли його у дослідженнях з антропології. На сучасному етапі вивченню цього питання приділяли увагу науковці А.М. Гуревич, Л.М. Гумільов, І.Я. Лисий, О.В. Нельга, В.П. Храмова. У процесі аналізу теорій та поглядів щодо змісту поняття «менталітет» стає зрозумілою деяка його невизначеність, оскільки відсутня єдина думка вчених щодо наповнення його змісту. Тому, як результат, існує декілька значень поняття «менталітет»: «колективне несвідоме», «культурний код», «духовний ефір» у широкому розумінні, або надто вузьке – «психологічні особливості етносу», «національна свідомість», «традиція»[4].

Говорячи про сутність менталітету, вчені досліджують і чинники його формування. Так, за В. Масловою, менталітетом вважають глибинну структуру свідомості, яка залежить від соціокультурних, мовних, географічних чинників [12].

На думку І. Дубова, менталітетом позначається певна характеристика для конкретної культури, специфіка психічного життя людей, що є представниками культури, яка зумовлена економічними та політичними умовами життя в історичному аспекті. Учений вважає, що прояв менталітету можна спостерігати у поведінці людей – представників культури [8].

Є. Ануфрієв і Л. Лесна вважають, що «географічні чинники впливають на життєдіяльність людей, зокрема і на їхній менталітет». Простіше існує, на їх думку, така конструкція, як «географічне розташування, клімат, ландшафт, природні ресурси, просторове розселення людей – менталітет – мова» [1].

Менталітет – явище передусім психологічного плану: це властивий нації спосіб сприйняття світу, манера мислення, що відображається в народних звичаях, традиціях, тощо й виявляється у способах поведінки індивіда як представника нації. Формується менталітет під впливом низки чинників (географічне розташування, природне оточення, історичні й культурні реалії життя народу та ін.) і яскраво виявляється у мові [9].

Національне сприйняття найперше знаходить своє вираження у мові. В. фон Гумбольдт вважав, що мова – це діяльність індивіда, яка тісно пов'язана з народною (національною) самосвідомістю. «Мова, незважаючи на всі зовнішні впливи, зберігає свою індивідуальність, яка притаманна і її характеру... У мові ми завжди знаходимо сплав власне мовного характеру з тим, що мова перейняла від характеру нації... мова може бути побудована тільки за допомогою нації, якій вона належить» [2].

На думку В. Пустовалової, мова – «дзеркало культури, яке відбиває образи минулих культур, інтуїції та категорії світоуявлень. Мова, відповідно до концепції лінгвокультурології, яка закладена у гумбольдтівській програмі, бере активну участь у всіх найважливіших моментах культурної творчості – виявленні світоуявлень, їх фіксуванні і наступному усвідомленні» [цит. за 2].

Менталітет – це характер та лад людського мислення, що реалізується на рівні свідомості, але базується на структурних елементах сфери підсвідомого, що включають в себе архетипи як окремої особистості, так і етносу в цілому; це душа народу, глибинний рівень індивідуальної та колективної свідомості [4].

Менталітет – це душа, специфічне поле, що охоплює емоційний, інтелектуальний та духовний рівні життєдіяльності розгорнутої соціальної системи. Природне і культурне, раціональне і підсвідоме, індивідуальне і суспільне постійно взаємодіють на рівні менталітету, що складає духовний, моральний та релігійний рівні.

Національний світ поєднує у собі людину та історичне природне оточення, що впливає на соціальну психологію етносу, формує національний характер.

Отже, мова і менталітет нерозривно пов'язані між собою. Пізнання й самопізнання народу, закономірностей і механізмів

формування його світогляду, ментальності може черпатися не тільки з наукових досліджень про менталітет. Адже мова – не лише засіб спілкування, а й скарбниця духовного і культурного спадку народу; це дзеркало душі народу [10].

Поряд із терміном «менталітет» у науковій літературі зустрічається й інший – «ментальність». Питання про співвідношення двох термінів досліджують Є. Ануфрієв та Л. Лесная: «На відміну від менталітету, під ментальністю слід розуміти частковий, аспектний прояв менталітету не стільки в умонострості суб'єкта, скільки в його діяльності, яка пов'язана з менталітетом чи з нього випливає» [1].

Термін «ментальність» вводить у науковий обіг французький етнолог Л. Леві-Брюль для позначення «параалогічного мислення дикунів». Пізніше французькі історики Л. Февр та М. Блок вжили це поняття для позначення колективної психології «гарячих суспільств» на стадії цивілізації, а також всю сукупність уявлень про світ, за допомогою яких людська свідомість у ту чи ту епоху переробляє «картину світу» хаотичний і різномірний потік сприймань і вражень [3]. Вони встановили, що духовна сфера суспільства складається не тільки з філософських, політичних, релігійних, естетичних ідей, а включає і ментальні структури, обумовлюючи думки, почуття, цінності і поведінку людей, які є специфічним орієнтиром в природному і соціальному світі [2].

Проблему ментальності розглянув також і О. Шпенглер. На його думку, існують «культурні організми» у трансцендентній життєвій сфері, в якій зароджується «душа культури». Життя діє через унікальну душу певної культури, надаючи душевним можливостям форму. В. Храмова вважає, що під поняття «душа культури» філософ розуміє менталітет нації, що обумовлює неповторність її світобачення, а отже, й життєдіяльності [17].

Поняття про ментальність у різні часи розуміли як суперечливу цілісність картини світу, як дорефлекторний шар мислення, як колективне несвідоме, як глобальний, всеохоплюючий ефір культури [7]. На думку В. Маслової, ментальність – це спосіб світосприйняття, рівень суспільної свідомості, мінімум духовного єднання людей, без якого неможлива організація будь-якого суспільства [12]. О. Усенко запропонував визначити ментальність як «універсальну властивість індивідуальної психіки зберігати в собі типові інваріантні структури, у яких виявляється приналежність індивіда до певного соціуму й часу» [16].

А. Гуревич визначав поняття ментальності як «психічний інструментарій», «духовне оснащення», «специфічна структура свідомості», «усвідомлення людьми самих себе, природного і соціального оточення» [5].

Н. Дем'яненко вбачає в національній ментальності стрижень, навколо якого формується національна картина світу кожного народу. Ментальність має свою структуру, яка знаходить своє вираження у взаємозв'язках внутрішніх рис, що дозволяє виявити характеристику особистості, її поведінку та характер [6].

На думку Я. Радевич-Винницького, ментальність може позначати глибинний рівень свідомості, від якого залежить специфіка світосприйняття, світобачення, орієнтація й поведінка людини (спільноти) в реальності; та визначає особливості душі, серця і розуму, вона є серцевиною того, що називають характером народу [15].

Ментальність, з одного боку, формується у взаємодії з культурою (традиціями, звичаями, законами), а з іншого боку сама

формує культуру. Ментальний простір «задає власний смисловий контекст, має власне емоційне забарвлення й диктує свої правила побудови дій» [13].

Ментальність можна вважати своєрідним рівнем індивідуальної та колективної свідомості. Виявляється вона, передусім, у національному характері, особливостях психології певного народу, культурі, віруваннях, звичаях і традиціях.

Ментальність носія певної культури базується на системі уявлень, які сформувалися саме в цій культурі.

Ядром національної ментальності є духовна культура народу. Її складовими є: мова, фольклор, звичаї, традиції, література, мистецтво. Менталітет та світобачення народу впливають на своєрідність мови.

Як слушно зауважив І.І. Огієнко, «мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості... Мова – душа кожної національності, її найцінніший скарб... Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється у певній культурі, у певній традиції. В такому разі мова – це найперша сторожа нашого психічного «я» [4].

Ментальність виступає як сукупність несвідомих комплексів, які формуються в процесі адаптації етносу до навколишнього природно-соціального середовища і виконують в етнічній культурі роль основних механізмів, відповідальних за психологічну адаптацію етносу до навколишнього середовища. Ці несвідомі образи визначають характер дії людини у світі. Цей характер залишається специфічним для кожної окремої культури. Ментальність – це система етнічних констант, яка являє собою призму, крізь яку людина сприймає навколишню дійсність.

Ментальність як колективно-особистісна освіта являє собою стійкі духовні цінності, глибинні аксіологічні установки, навички, автоматизми, звички, довготривалі стереотипи, що розглядаються в певних просторово-часових межах, які стають основою поведінки, способу життя та усвідомленого сприйняття тих чи тих явищ дійсності.

Зразки поведінки, ціннісні орієнтири зазвичай задаються в рамках ментальності освіченої частини суспільства, а потім спрощуються, проникають в ментальність усього народу, закріплюючись на довгі роки.

Ментальність відображає загальну духовну налаштованість, спосіб мислення, світосприйняття окремої людини або соціальної групи [18].

Досить важливим є зв'язок між мовою та ментальністю, адже саме через мову людина сприймає світ. В. Колесов звертає увагу на визначення ментальності у поєднанні її з мовою: «Ментальність – це світоспоглядання через категорії й форми рідної мови, яка поєднує в процесі пізнання інтелектуальні, духовні та вольові якості національного характеру в типових його проявах. Мова втілює й національний характер, і національну ідею, і національні ідеали, які в остаточному вигляді можуть бути представленими в традиційних символах цієї культури» [11].

І. Дубов, указуючи на взаємозв'язок мови та ментальності, вважає, що специфіка зв'язків між елементами мови відображає ставлення людей до навколишнього світу. Мова фіксує «відображені свідомістю взаємовідношення між явищами дійсності й оцінки цих явищ». Саме тому дослідник визначає поняття мовної ментальності, розуміючи під ним «спосіб поділу світу за допомогою мови, адекватний існуючим у людей уявленням про світ» [8].

Говорячи про мовну ментальність, О. Почепцов визначає її як «співвідношення між деякою ділянкою світу і її мовною репрезентацією», причому під світом мається на увазі «не тільки навколишній світ, але й той, що твориться людиною», а під мовою – «єдність мови-системи й мови-діяльності». «Мовна ментальність – це спосіб мовного уявлення, чи поділу світу, тобто містить співвідношення між світом і його мовним зображенням, чи образом». Мовна ментальність визначається особливостями індивіда як представника певної соціокультурної групи, а також і соціокультурним середовищем [14].

Висновки. Отже, взаємозв'язок мови та ментальності – дуже глибокий, через нього відображено дух народу. Надзвичайним є той факт, що мова є важливою частиною національної культури, адже вона і відбиває ментальність народу, а саме: етнокультурні особливості, психологічні особливості, культуру, вірування, звичаї, традиції.

Література:

1. Ануфриев Е.А. Российский менталитет как социально-политический и духовный феномен / Е.А. Ануфриев, Л.В. Лесная // Социально-политический журнал. – 1997. – № 4. – С. 28-44.
2. Беседина Т.П. Специфіка української ментальності: мовний аспект / Т.П. Беседина // Наука. Релігія. Суспільство. – 2000. – № 2. – С. 4-9.
3. Блок М. Апология истории / Марк Блок // Издание второе, дополненное. – М.: «Наука», 1986. – 174 с.
4. Болтвінець С.І. Мова як вираження національної психіки, душі й свідомості народу / С.І. Болтвінець // Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 134-138.
5. Гуревич А.Я. Исторический синтез и школа «Анналов» / А.Я. Гуревич: [монография]. – М.: Издательство «Индрик», 1993. – 319 с.
6. Дем'яненко Н.Б. Фразеологічні одиниці на позначення ментальної діяльності людини як відображення мовної картини світу (на матеріалі польської мови) / Н. Б. Дем'яненко // Культура народів Причорномор'я. Раздел 1. Лексическая семантика. – 2002. – Т. 32. – С. 34-37.
7. Додонов Р.О. Філософський аналіз процесу формування і функціонування етноментальності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук.: спец. 09.00.03 «Історія філософії» / Р.О. Додонов. – К., 1999. – 23 с.
8. Дубов И.Г. Феномен менталитета: психологический анализ / И.Г. Дубов // Вопросы психологии. – 1993. – № 5. – С. 20-29.
9. Живіцька І.А. Паремії на означення рис характеру людини в українській мові: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / І.А. Живіцька. – Кривий Ріг, 2013. – 202 с.
10. Жиліна Ю.Ю. Менталітет і засоби його мовного вияву / Ю.Ю. Жиліна // Форум. Інтернет-конференція. «Актуальні проблеми славистики 2012». Секція 6. Міжнародні відносини і зовнішня політика славянських країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rusfil-mgggu.at.ua/forum/29-90-1>
11. Колесов В.В. Жизнь приходит от слова / В.В. Колесов. – СПб.: Златоуст, 1999. – 368 с.
12. Маслова В.А. Лингвокультурология: [уч. пособие для студ. высш. уч. зав.] / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
13. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания / В.Ф. Петренко. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 208 с.
14. Почепцов О.Г. Языковая ментальность: способ представления мира / О.Г. Почепцов // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 110-122.
15. Радевич-Винницький Я.К. Україна: від мови до нації / Я.К. Радевич-Винницький. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 360 с.
16. Усенко О.Г. К определению понятия «менталитет» / О.Г. Усенко // Тезисы докладов науч. конф. «Русская история: проблемы менталитета». Москва, 4 – 6 октября 1994 г. – М.: Издание Ин-та Российской истории РАН, 1994. – С. 3-7.
17. Храмова В. Українська душа / В. Храмова. – К.: МП Фенікс, 1992. – 128 с.
18. Менталітет та ментальність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://refs.co.ua/76617-Mentalitet_i_mental_nost.html

Поляренко В. С. Ментальность как неотъемлемая составляющая культуры нации

Аннотація. Стаття посвячена вивченню явлених менталітета і ментальності, їх ролі в розвитку і становленні національної культури, а також їх взаємозв'язку. Також обобщены научные теории исследователей касательно параллельного существования этих терминов и их значения при изучении этноса.

Ключевые слова: язык, менталитет, ментальность, культура нации, духовная культура народа.

Poliarenko V. Mentality as an inherent part of the culture of the nation

Summary. The article is devoted to the research of the issues of mentality and the way of thinking, their role in development and formation of national culture, and their interrelation. Researchers' theories about the parallel existence of these two terms and their importance while researching the nation are summarized.

Key words: language, mentality, way of thinking, culture of the nation, spiritual culture of the nation.